

Examen HAVO

2016

tijdvak 1
dinsdag 17 mei
9.00 - 12.00 uur

geschiedenis

Dit examen bestaat uit 26 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 73 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring of uitleg gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring of uitleg ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Door de tijd heen

Door de eeuwen heen zijn er beroemde dieren geweest. De volgende beroemde (huis)dieren staan in willekeurige volgorde:

- 1 Karel de Grote kreeg een witte Indische olifant van Haroen ar-Rashid, de leider van het Arabische rijk waarin de islam zich had verspreid.
- 2 Over de Romeinse keizer Caligula deed het verhaal de ronde dat hij zijn paard Incitatus tot consul wilde benoemen.
- 3 Het Russische hondje Laika was het eerste levende wezen dat rond de aarde cirkelde in een ruimtevaartuig.
- 4 Het hondje Pompey van Willem van Oranje is vereeuwigd op diens praalgraf omdat hij het leven van Willem zou hebben gered door 's nachts te waarschuwen voor de komst van Spanjaarden.
- 5 Via haar computer en internet verspreidde Paris Hilton, filmster en societyster, foto's van haar chihuahua Tinkerbelle.
- 6 Markies de la Fayette, die meestreed in de Amerikaanse en Franse democratische revoluties, gaf een alligator aan de Amerikaanse president John Adams. De president hield het dier in een badkuip om er zijn gasten mee te laten schrikken.

- 2p 1 Zet deze gebeurtenissen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Prehistorie en oudheid

In het begin van de vierde eeuw voor Christus werd in Athene de regel ingevoerd dat de burgers voor het bijwonen van de volksvergadering presentiegeld kregen. Dit wordt beschouwd als een belangrijke stap in het democratiseringsproces in de Atheense stadstaat.

2p 2 Leg dit uit.

Gebruik bron 1.

Stel: je doet onderzoek naar de Romeinen in Nederland. Je besluit deze bron te gebruiken voor twee hoofdstukken:

- 1 De infrastructuur van het Romeinse Imperium en
- 2 De romanisering van Germaanse stammen.

2p 3 Toon aan dat de bron bij beide hoofdstukken past.

Prehistorie en oudheid

bron 1

Archeologen vinden in 1997 bij een opgraving in het Wateringse Veld (vlakbij Den Haag) vier Romeinse mijlpalen. De laatste paal is geplaatst door de plaatselijke bevolking, de Cananefaten, in 250 na Christus, tijdens het bewind van keizer Decius. De Latijnse tekst op de mijlpaal voor keizer Decius luidt in vertaling (tussen haakjes staan de woorden die zijn aangevuld):

Voor de opperbevelhebber en keizer Gaius Messius Quintus Traianus Decius, de vrome, de gelukkige, de onoverwinnelijke, Augustus, opperpriester met tribuunsmacht, consul voor de tweede maal, vader des vaderlands, proconsul, (hebben) de Cananefaten (deze paal opgericht).

De middeleeuwen

In 2014 werd in Utrecht bij werkzaamheden op het Domplein een schat gevonden. Er werden 52 gouden en 12 zilveren munten opgegraven die afkomstig waren uit de periode 560-700. De gouden munten waren voornamelijk in Utrecht zelf geslagen. De zilveren munten waren *sceatta's*, een betaalmiddel dat in meer Noord-Europese steden werd gebruikt.

De vondst van deze schat nuanceert het gangbare beeld van de vroege middeleeuwen.

- 2p 4 Noem dit gangbare beeld van de vroege middeleeuwen en toon aan dat de vondst dit beeld nuanceert.

Gebruik bron 2.

Een bewering:

Deze bron laat zien dat het Franse leger in die tijd feodaal en niet nationaal is georganiseerd.

- 2p 5 Leg dit uit.

De middeleeuwen

bron 2

De Franse koning Lodewijk IX de Heilige gaat in 1248 met zijn leger op kruistocht. Jean de Joinville (1224-1317) neemt op 6 juni 1249 deel aan de landing van Franse troepen onder leiding van de koning bij de Egyptische plaats Damiate. Omstreeks 1308 schrijft Jean de Joinville daarover:

Toen wij de Turken zagen aankomen, plaatsten we de punten van onze schilden en de handgrepen van onze lansen in het zand met de punten naar hen gericht. Maar toen zij zo dichtbij waren, dat ze de lansen bijna in hun lichaam zagen dringen, draaiden zij zich om en vluchtten. Aan onze linkerzijde landde de graaf van Jaffa, die een volle neef was van de graaf van Montbéliard, en van het geslacht Joinville. Hij landde met de grootste pracht, want zijn galjoen kwam aan, geheel beschilderd met zijn familiewapen, welk wapen bestond uit goud en een kruis gemerkt met rood. Hij had minstens driehonderd roeiers in zijn galjoen en iedere roeier droeg een schild met het wapen van de graaf erop. Aan ieder schild was een wimpel bevestigd, met zijn wapen in goud bewerkt.

Vroegmoderne tijd

In 1538 stierf de Maastrichtse geleerde Mattheus Herbenus. Zijn bibliotheek bevatte een kostbare uitgave van de *Geographica* van de Griekse historicus en geograaf Strabo (64 v.Chr.-23 na Chr.), een soort encyclopedie van de toen bekende wereld.

De belangstelling van Herbenus past bij twee verschillende kenmerkende aspecten van zijn tijd.

2p **6** Toon dit aan.

Willem van Oranje koos in het begin van de Opstand geen partij in de godsdiensttwisten in de Nederlanden.

2p **7** Noem een politiek doel dat hij daarmee kon bereiken en geef aan waardoor zijn opstelling aan dat doel kon bijdragen.

Gebruik bron 3.

Uit het verslag van Walter Morgan is een van de oorzaken voor de Pacificatie van Gent af te leiden.

4p **8** Leg uit:

- welk gevolg het optreden van het Spaanse leger heeft en
- waardoor dit later een van de oorzaken voor de Pacificatie van Gent werd.

Gebruik bron 3.

Een interpretatie:

Walter Morgan geeft hier een eenzijdig beeld van de inname van Mechelen.

3p **9** Licht dit toe door:

- met twee gegevens uit de bron aan te geven waaruit die eenzijdigheid blijkt en
- een verklaring te geven voor die eenzijdigheid.

Na 1588 kon het leger van de Republiek steden in het noorden en het oosten van de Nederlanden veroveren.

2p **10** Verklaar dit succes vanuit het militaire beleid van Filips II.

Gebruik bron 4.

Stel: je schrijft een boek over continuïteit en verandering in de zeventiende eeuw.

Je behandelt twee kenmerkende aspecten uit deze periode:

- 'het ontstaan van wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie' en
- 'de wetenschappelijke revolutie'.

4p 11

Leg per kenmerkend aspect uit:

- of de bron daarbij past en
- of de bron gebruikt kan worden om continuïteit of om verandering ten opzichte van de middeleeuwen te illustreren.

Gebruik bron 5.

Dit schilderij van Isaac Massa door Frans Hals kan worden gebruikt om twee kanten van de bijzondere positie van de Republiek in de zeventiende eeuw te illustreren.

4p 12

Leg dit uit, telkens met een verwijzing naar de bron.

De Franse filosoof en schrijver Voltaire (1694-1778) schreef in 1732: "Stervelingen zijn (allemaal) gelijk: niet de geboorte, alleen de deugd maakt onderscheid tussen hen."

2p 13

Leg uit of deze uitspraak past bij de idealen van de democratisch- revolutionairen ruim een halve eeuw later.

Vroegmoderne tijd

bron 3

De Engelse huurling Walter Morgan is tussen 1572 en 1574 in dienst van Willem van Oranje. Van zijn belevenissen houdt hij een dagboek bij. Hierin schrijft hij op 17 september 1572 over de inname door het Spaanse leger van de Zuid-Nederlandse stad Mechelen:

(...) omdat de hertog van Alva zijn gezag in Bergen had gevestigd, trok hij op 12 september op naar Mechelen, omdat hij met de papen¹⁾ uit die stad afgesproken had, dat zij de stad aan hem over zouden geven, zodra hij daar zou komen. Volgens zijn verwachtingen kwam hij er op de 17de van diezelfde maand aan; zijn leger splitste hij in tweeën. Toen de ene helft voor de muren van de stad gekomen was, (...) lieten zij (de Spanjaarden) de aanhangers van het protestantisme naar buiten komen om met hen te vechten. Dit gevecht werd door de burgers van die stad, ondanks het feit dat zij over weinig soldaten beschikten, goed volgehouden. Maar toen de papen uit die stad hun kans schoon zagen, gaven zij de vijand, die erop wachtte, een teken om op te trekken om de zaak waarvoor zij gekomen waren af te maken. Toen de heer van Rhume, de gouverneur van de stad, dit verraad bemerkte, trok hij het grootste deel van zijn soldaten terug en voorzag hen zoveel mogelijk van paarden. Omdat hij inzag dat de burgerij op dat ogenblik van protestants zó katholiek geworden was dat het garnizoen niet sterk genoeg was om hen in toom te houden, reed hij ervandoor. De papen dachten dat hij met ruiters naar buiten was gegaan om zich in de strijd te mengen en openden daarop de poorten voor de Spanjaarden. Dezen gingen hem niet achterna, maar begonnen onmiddellijk de stad te plunderen, waardoor hij heelhuids kon ontkomen en de wraak voor dit verraad afgewenteld werd op de verraders van paapse zijde, die evengoed als de protestanten, beroofd werden van al hun bezittingen.

noot 1 Papen is een scheldwoord voor rooms-katholieken.

bron 4

De Haarlemse koopman Isaac Massa reist verschillende malen naar Rusland. Hij weigert in 1609 mee te werken aan een expeditie die Siberië wil bereiken via de Noordelijke IJszee. Hij schrijft:

Het valt te betwijfelen of Amerika in de buurt van China niet aan deze drie werelddelen vastzit met een landengte zoals Afrika aan Azië vastzit bij de Rode Zee. Dat kan best mogelijk zijn, want wie kan zeggen of het daar open is? De enige informatie daarover kan worden gevonden in bepaalde geschriften van heidenen die schrijven dat het van elkaar gescheiden is waarvoor zij veel bewijzen aanvoeren.

Als het echter zo open is dan moet de zeestraat wel erg smal zijn. Want anders zou ik zeggen dat het onmogelijk zou zijn dat er mensen in Amerika gekomen zijn, omdat Adam in Azië geschapen is en omdat men nergens in de Bijbel leest dat er voor de Zondvloed al schepen of schuiten waren.

bron 5

Omstreeks 1622 maakt Frans Hals dit schilderij van (waarschijnlijk) koopman Isaac Massa en zijn vrouw Beatrix van der Laen:

Moderne tijd

Enige gegevens over het leven van Klaas Ris (1821-1902):

- 1 In 1868 richtte Klaas Ris de Amsterdamse Bouwmaatschappij ter verkrijging van Eigen Woningen op, om ook arbeiders aan goede woningen te helpen.
- 2 In 1870 hield Klaas Ris een toespraak bij een demonstratie voor algemeen kiesrecht.
- 3 In 1872 sprak Klaas Ris in Amsterdam op een bijeenkomst van de Internationale Arbeiders Associatie, waar Karl Marx ook een toespraak hield.
- 4 In 1876 werd Klaas Ris vanwege zijn politieke activiteiten ontslagen door de firma Van Gelder na er 37 jaar te hebben gewerkt.
- 5 Na zijn dood in 1902 haalden zijn vrienden geld op voor een grafmonument waarop zij lieten zetten: "Zijn geest leve voort", waarmee zij bedoelden dat zijn idealen moesten worden voortgezet.

Het leven van Klaas Ris kan worden gebruikt om verschillende kenmerkende aspecten van de negentiende eeuw te illustreren.

- 4p 14 Kies twee gegevens uit het leven van Klaas Ris en verbind elk gegeven met een **verschillend** kenmerkend aspect van de negentiende eeuw. Licht dit verband telkens toe.

De Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij liet in 1867 voor het eerst een stoomtrein rijden in Indonesië. De trein reed tussen de havenstad Semarang en het plantagegebied van midden-Java. In 1870 was het netwerk uitgebreid tot 110 kilometer spoorweg. Deze spoorwegaanleg past bij het modern imperialisme.

- 4p 15 Leg uit dat de aanleg van deze spoorweg:
- voortkwam uit het modern imperialisme en
 - het modern imperialisme op Java mogelijk maakte.

De volgende gebeurtenissen speelden zich af in Berlijn:

- 1 In zijn bunker maakte Adolf Hitler een einde aan zijn leven.
- 2 Vlak bij de pas gebouwde Muur hield president Kennedy een beroemde redevoering. Daarin riep hij: "*Ich bin ein Berliner*".
- 3 In het niemandsland tussen Oost- en West-Berlijn kwamen duizenden jongeren kijken en luisteren naar een uitvoering van *The Wall* van de Britse band Pink Floyd.
- 4 In Potsdam, een voorstad van Berlijn, vergaderden Stalin, Truman en de Britse premier over de toekomst van Europa.
- 5 *Berlin Alexanderplatz, de geschiedenis van Franz Biebertopf* van Alfred Döblin beschreef het bruisende nachtleven van Berlijn in de jaren van het Dawesplan.
- 6 Het uitroepen van de koning van Pruisen tot keizer van Duitsland werd gevierd met een grote parade door de Brandenburger Tor.

2p 16 Zet deze zes gebeurtenissen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Gebruik bron 6.

Een interpretatie:

In deze prent komt de politieke kleur van Karl Arnold naar voren.

- 3p 17 Ondersteun deze interpretatie door aan te geven:
- met een gegeven uit de bron welke mening over de Spartakusbeweging in deze prent wordt weergegeven en
 - waardoor deze mening past bij de politieke kleur van Karl Arnold.

Gebruik bron 7 en 8.

De foto's die Willy Römer tussen 1919 en 1933 maakte in Berlijn, brengen verschillende factoren in beeld die hebben geleid tot de ondergang van de Republiek van Weimar.

- 4p 18 Licht dit toe door bij elke foto:
- een punt van kritiek op de leiders van de Republiek van Weimar te noemen en
 - aan te geven op welke wijze dit in de foto zichtbaar wordt.

Gebruik bron 9.

Stel, je onderzoekt de Rijksdagbrand in Duitsland en je vindt deze bron.

Je hebt twee onderzoeksvragen:

- Wie hebben (of wie heeft) de Rijksdagbrand gesticht?
- Wat is de invloed van de Rijksdagbrand op het politieke klimaat in Duitsland?

4p 19 Leg uit, telkens met een verwijzing naar de bron, voor welke onderzoeksvraag deze bron de meest betrouwbare informatie bevat.

Gebruik bron 9.

Een interpretatie:

Deze brief laat zien dat Duitsland in 1933 op weg is naar een totalitaire staat.

2p 20 Ondersteun deze interpretatie met een voorbeeld uit de brief.

In de linkerkolom hieronder staan vier gebeurtenissen (A tot en met D) en in de rechterkolom vijf gevolgen (1 tot en met 5) in willekeurige volgorde:

gebeurtenissen:

A De Vlootwet werd aangenomen in de Rijksdag

B De Rijkscultuurkamer werd ingesteld.

C De Conferentie van München werd afgesloten.

D De Wannseeconferentie werd beëindigd.

gevolgen:

1 Duitse soldaten bezetten Sudetenland.

2 De Neurenberger rassenwetten werden aangenomen.

3 De spanning tussen Duitsland en Groot-Brittannië nam toe.

4 In Treblinka (Polen) werd een vernietigingskamp gebouwd.

5 Duitse schrijvers richtten in Parijs het *Pariser Tageblatt* op.

3p 21 Noteer de juiste combinaties van gebeurtenis en gevolg, door achter elke letter telkens het daarbij passende nummer te noteren.
Let op! Er blijft één gevolg over.

Gebruik bron 10.

Dit fragment uit het dagboek van Truman past bij:

1 het einde van de Tweede Wereldoorlog en

2 het begin van de Koude Oorlog.

2p 22 Toon dit voor beide aan.

Gebruik bron 11.

Dubček wil aantonen dat de ontwikkeling in Tsjecho-Slowakije op dat moment heel anders is dan in Hongarije in 1956.

2p 23 Geef aan:

– met welk doel en

– met welk argument Dubček dit wil aantonen.

In juni 1968 dachten velen in het Westen dat met de Praagse Lente een keerpunt in de Koude Oorlog was aangebroken.

4p 24 Licht dit toe door uit te leggen:

– waardoor de Praagse Lente in juni 1968 nog gezien kon worden als een keerpunt in de Koude Oorlog en

– dat de wijze waarop de Praagse Lente eindigde, paste bij het westerse vijandbeeld van de Sovjet-Unie.

Gebruik bron 12.

Frits Behrendt geeft in deze prent een mening weer over de vredesbeweging in Nederland op dat moment.

2p **25** Leg uit welke mening dat is.

De volgende gegevens gaan over de Ierse popgroep *U2*:

- 1 In 1976 begon een groepje schooljongens uit Dublin het bandje *Feedback*.
- 2 In 1978 veranderden zij die naam in *U2*, een verwijzing naar het Amerikaanse spionagevliegtuig dat in 1960 boven de Sovjet-Unie was neergehaald.
- 3 Op 14 oktober 1980 speelde de band voor het eerst in Nederland en België. Tijdens deze tournee kostte een kaartje 12 gulden (= € 5,50).
- 4 In 1993 kwam *Zooropa* uit. Op dit album liet *U2* zich kritisch uit over de daadkracht van een verenigd Europa in internationale conflicten.

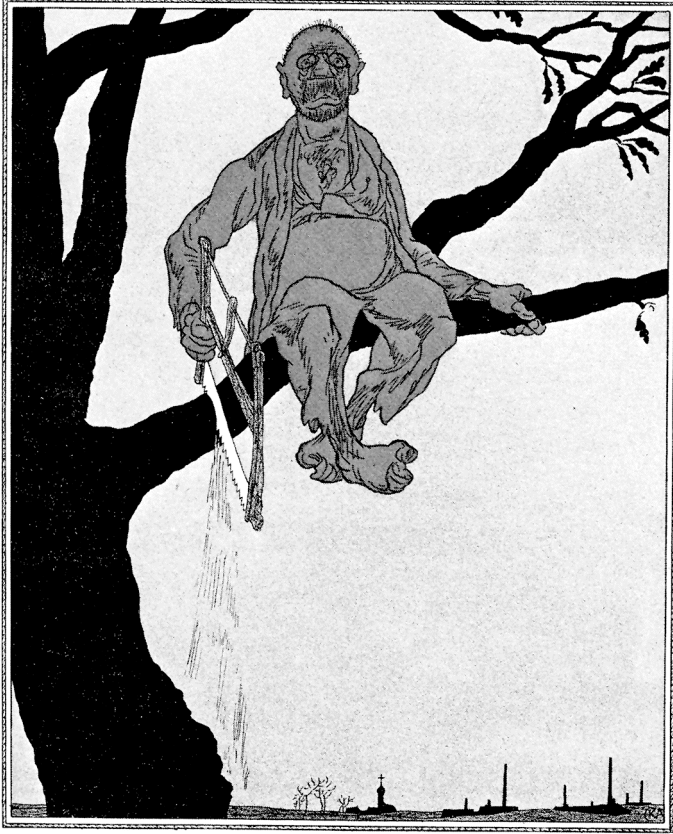
4p **26** Kies twee gebeurtenissen uit de geschiedenis van *U2* en geef bij elke gebeurtenis aan, bij welk kenmerkend aspect van de tweede helft van de twintigste eeuw deze gebeurtenis past.

Moderne tijd

bron 6

Op 17 december 1918 publiceert het Duitse satirische tijdschrift *Simplicissimus* een tekening van Karl Arnold met als titel *Spartakus*:

Spartakus

»Wir wollen der Welt beweisen, daß auch das Volk das Recht hat,
Dummheiten zu machen.«

Vertaling van het onderschrift:

"Wij willen aan de wereld bewijzen dat ook het volk het recht heeft om stommiteiten te begaan."

Toelichting:

De man op de tak lijkt op Karl Liebknecht, de leider van de Spartakusbond.
Karl Arnold was sympathisant van de links-liberale *Deutsche Liberale Partei*.

bron 7

Een foto uit 1922 van Willy Römer van een veteraan uit de Eerste Wereldoorlog, aan het front blind geworden en na de oorlog straatmuzikant:

bron 8

Een foto van Willy Römer uit 1931 van de opheffingsuitverkoop van een juwelier aan de Friedrichstrasse in Berlijn:

Vertaling van de tekst op het grootste bord:

Winkelpand direct te huur. 22.000 Mark huur is niet meer op te brengen, daarom:

Totale opheffingsuitverkoop!!

De getoonde prijzen zijn niet meer geldig.

Wij accepteren elk redelijk bod!!

bron 9

Op 2 maart 1933 schrijft Elisabeth Gebensleben-von Alten vanuit de Duitse stad Braunschweig aan haar dochter in Nederland over de Rijksdagbrand:

Het is toch afschuwelijk! Duitsland is aan een groot gevaar ontsnapt! Godzijdank dat we zo'n energieke regering hebben. Eergisteravond hoorden we het zakelijke bericht over het communistische plan voor een burgeroorlog. Die zakelijke mededeling had een nog groter schokeffect dan een geëmotioneerde aanklacht gehad zou hebben. Onze haren rezen ons te berge! Gewoon onvoorstelbaar wat er had kunnen gebeuren. Maar nu gaat het hard tegen hard. De communisten moeten weg, evenals de marxisten. Göring zei gisteren in een toespraak: "Als het buitenland vindt dat we te hard tegen de communisten optreden, dan mag het buitenland dat beestachtige tuig bij zich nemen." De redacteur van *Vorwärts* is gearresteerd omdat hij tegen de buitenlandse pers heeft gezegd dat de nationaalsocialisten weleens zélf de Rijksdag konden hebben aangestoken. Daar word je gewoon sprakeloos van. Maar nu hoeft je niet meer verbaasd te zijn dat er in de buitenlandse pers altijd van die verkeerde berichten over de nationaalsocialisten verspreid werden.

Toelichting:

Hermann Göring is in 1933 de naziminister van Binnenlandse Zaken van Pruisen en daardoor hoofd van de politie in Berlijn.

Vorwärts is het grootste sociaaldemocratische dagblad van Duitsland.

bron 10

In 1945 schrijft de Amerikaanse president Truman in zijn dagboek:

We hebben de verschrikkelijkste bom in de geschiedenis van de wereld uitgevonden. (...)

Dit wapen zal worden ingezet tegen Japan tussen nu en 10 augustus. Ik heb de minister van oorlog, Stimson, gezegd dat het alleen mag worden ingezet tegen militaire doelen en soldaten en niet tegen vrouwen en kinderen. (...)

Het is ongetwijfeld goed voor de wereld dat noch Hitlers noch Stalins mensen deze atoombom hebben uitgevonden. Het lijkt het meest afschuwelijke ding dat we ooit hebben uitgevonden, maar het kan tot het meest nuttige worden gemaakt.

bron 11

In maart 1968 zegt Alexander Dubček, leider van de Communistische Partij van Tsjecho-Slowakije, tegen hoge sovjetleiders:

De huidige gebeurtenissen in Tsjecho-Slowakije vormen geen herhaling van de gebeurtenissen in Hongarije in 1956. In Hongarije kwamen de volksmassa's in opstand tegen de Partij en het Centraal Comité, terwijl in Tsjecho-Slowakije de massa's zich alleen uitspreken tegen de conservatieven en de groep rond Novotný¹⁾, maar achter de Partij en het Centraal Comité²⁾ staan en vriendschap met de Sovjet-Unie wensen.

noot 1 Dubčeks voorganger als leider van de Communistische Partij van Tsjecho-Slowakije.

noot 2 In het Centraal Comité zit de leiding van de Communistische Partij.

bron 12

Naar aanleiding van de Nederlandse demonstraties tegen kernwapens in 1981 maakt Frits Behrendt deze prent voor *Het Parool*:

Toelichting:

Op de bril van de demonstrant staat: "USA" (de Verenigde Staten).

Op de spandoeken staat: "Geen kernwapens", "halt!", "nee", "vrede" en "stop".

Op het jasje van de man staan buttons met: "nee" en "IKV"

(Interkerkelijk Vredesberaad, de organisator van de demonstratie).

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.